

Aukštaičių vaizdeliai, arba **Apie Juozo Tumo-Vaižganto autobiografijos paieškas**

Aukštaičių vaizdeliai, or On the Search for the Autobiography of Juozas Tumas-Vaižgantas

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

raskeviciute-andriukoniene@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-5257-1815>

Anotacija: Juozas Tumas-Vaižgantas turi autobiografiško, savo tekstus užgožiančio autoriaus reputaciją, bet tuo pat metu yra autorius be autobiografijos, kurio egodokumentikos tyrimų pagrindą sudaro epistolikai skirti darbai. Reaguojant į šį receptijos ypatumą, nutarta ištirti autobiografinius Vaižganto tekstus: sudėlioti autobiografinių tekstų korpusą ir atlikti autobiografinio Tumo pasakojimo tyrimą, daugiausia dėmesio skiriant kalbančiojo santykiui su autobiografiniu diskursu. Autobiografijos pradėta ieškoti nuo pirmojo autobiografinio pasakojimo statusą turinčio teksto, žinomo antrašte *Aukštaičių vaizdeliai*. Jo tyrimas leido atskleisti iki šiol atidžiau netirtus Tumo elgesio su autobiografiniais teksta is ypatumus. Straipsnyje aprašyta *Aukštaičių vaizdelių* formavimo, bandymo publikuoti ir išardymo istorija. Ji leidžia apskleisti Tumo elgesį su autobiografiniais teksta is ir aktualizuoja ribų tarp literatūrinių ir autobiografinių tekstų klausimą, atskleidžia kintantį šio autoriaus santykį su autobiografiniu pasakojimu. Šalutinis tyrimo poveikis – išryškėjusi itin problemiška *Aukštaičių vaizdelių* tapatybė.

Raktažodžiai: Juozas Tumas-Vaižgantas, *Aukštaičių vaizdeliai*, autobiografija.

Abstract: Juozas Tumas-Vaižgantas has the reputation of an autobiographical author who overshadows his texts. At the same time, he is an author without autobiography, whose epistolary works form the basis of his egodocumentary

Received: 2023/11/23. **Accepted:** 2023/12/21.

Copyright © 2023 Jurgita Žana Raškevičiūtė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

research. Keeping in mind the characteristic of this reception, I examine Vaižgantas's autobiographical texts: compile a corpus of his autobiographical texts, and conduct a research of Tumas' autobiographical narrative, with a focus on the speaker's relationship to the autobiographical discourse. I began the search for author's autobiography with the first text that has the status of an autobiographical narrative, *Aukštaičių vaizdeliai* (Scenes of Aukštaičiai). The research has revealed certain features of Tumas' treatment of autobiographical texts that have not been studied in detail. The article presents the history of the formation, attempted publication and disassembling of *Aukštaičių vaizdeliai*. It describes Tumas' attitude towards his autobiographical texts and raises the question of the boundaries between literary and autobiographical texts, revealing the author's changing and individual relationship to autobiographical narrative. The research also points to a secondary effect of the research—the highly problematic identity of *Aukštaičių vaizdeliai*.

Keywords: Juozas Tumas-Vaižgantas, *Aukštaičių vaizdeliai*, autobiography.

Įvadinės pastabos

Vienas bendresnių Juozo Tumo-Vaižganto kūrybinio palikimo recepcijos bruožų – autobiografiškumo ar autobiografinio dėmens svarbos literatūrinuose jo tekstuose akcentavimas. Susiklosčiusią situaciją tiksliai įvardijo Aistė Kučinskienė: „Vaižgantas vaizduojamas kaip savo grožinius tekstus užgožiantis autorius, jo asmenybiškumas nustelbia kūrybiškumą“ (Kučinskienė 2013: 219)¹. Tyrimų sulaukė ne tik literatūrinių Tumo tekstų autobiografiškumo klausimas, jo epistoliką mėginta interpretuoti ir kaip autobiografiją (Vanagaitė 2008; 2014–2015), ir kaip dienoraštį (Rutkauskaitė 2007). Svarbu pažymėti, kad yra tyrimų, sutelktų į Tumo pasaulėvokos, laikysenų aspektus, kuriuose autobiografiniai tekstai pasitelkti kaip šaltiniai tam tikriems teiginiams apie autorių pagrįsti (žr. Žaltauskaitė 2020; Vanagaitė 2020). Kaip toks šaltinis daugiausia naudojamas 1929 m. publikotas trumpas išplėtotą enciklopedinį aprašymą primenantis tekstas „Neramūsio mano amželis. (Iš autobiografijos)“, kuris ir funkcionuoja kaip Tumo autobiografija. Vis dėlto Tumo autobiografijai, kaip atskiram diskursui, skirtų tyrimų rasti nepavyko. Autobiografiško autoriaus be autobiografijos (jeigu neskaičiuosime minėto nedidelės apimties enciklopedinio pobūdžio teksto) klausimas atvėrė būtinybę itin išplėtotą epistolinio diskurso refleksiją praplėsti autobiografijos tyrimu:

1 Kučinskienė cituotame straipsnyje pateikia išsamią Tumo kūrinių autobiografiškumą tiriančių tekstų apžvalgą, todėl čia tokio pobūdžio bibliografijos nekartosiu.

sudaryti galimą autobiografinių Tumo tekstų korpusą, ištirti, kiek autobiografijos variantų (jei tokių yra) parašyta, aprašyti autobiografinių tekstų pobūdį, atskirą dėmesį skiriant kalbančiajam subjektui. Tačiau atliekant tyrimą pirminė problema transformavosi iš autobiografinių tekstų tyrimo į tekstų (žanrinės) tapatybės klausimus ir autobiografinių tekstų rašymo istorijos problemiką.

Kūrybinis Vaižganto palikimas publikuotas šiuolaikiniuose Vaižganto *Raštuose*, pradėtuose leisti 1994 m. (vyr. red. Vytautas Vanagas). Iki šiol pasirodė skirtingų mokslininkų parengti 25 t. Galima daryti prielaidą, kad Vaižganto kūrybinio palikimo publikavimo kebeknės yra išnarpliotos (ar bent pasiūlyti galimi sprendimai), o dabarties tyrėjui belieka patogiai įsitačius skaityti *Raštus* ir plėtoti tyrimus. Su tokia nuostata ėmiausi I tomo, norėdama atsirinkti apytikrį tirtinų autobiografinių tekstų korpusą. Jį turėjo sudaryti *Aukštaičių vaizdeliai*; 1923 m. *Vaižganto Raštuose VI* publikuotas ciklas „Iš atsiminimų“ ir 1929 m. XIV tome paskelbtas, tikėtina, gerokai anksčiau rašytas tekstas „Neramusis mano amželis. (Iš autobiografijos)“. Išvardytus tekstus, atlikdama epistolinio Tumo palikimo tyrimus bei remdamasi ankstesniais autoriaus kūrybos tyrimais, buvau išskyrusi kaip vienus iš svarbiausių autobiografinių jo pasakojimą formavusių, nors ir skirtingos formos bei statuso, tekstų².

*Aukštaičių vaizdeliai*³ (toliau – AV) – tekstas, kurį Tumo kūrybinį palikimą aptariantys tyrėjai neretai išskiria kaip pirmąjį autobiografinį pasakojimą, o perskaityti jį galima Ramūno Korsako parengtame Vaižganto *Raštų I* tome: *Vaižgantas: Vaizdai ir vaizdeliai* (1994). Šiame leidinyje AV atrodo kaip struktūriškai vientisa tekstinė visuma, susidedanti iš trijų skyrių: „Kaip jis augo“, „Kaimynai“ ir „Švenčių papročiai“. Vienintelis dalykas, kuris skaitant *Raštuose* pateiktą tekstą krinta į akis ir skatina ieškoti ankstesnių leidimų, – skyriuje „Kaimynai“ pasikeitusi pasakojimo strategija: iš kalbėjimo trečiuoju asmeniu pereinama į pirmąjį – tai svarbus pokytis tiriant autobiografinius tekstus. Su klausimu dėl pasakotojo pozicijos einame prie 1995 m. *Raštų II* tome (parengė Eglė Bielskytė ir Korsakas) publikuoto ciklo „Iš atsiminimų“. Ciklo turiniui iš pažiūros stigo vidinės koherencijos, mat, prasidėjęs nuosekliu pasakojimu apie šeimą, ankstyvąją vaikystę, jis tarsi subyra, atsiranda, pvz., tekstų, skirtų pomirtiniam vysku-

2 Svarbu pažymėti, kad paminėti tekstai neapėrią ir neužbaigia autobiografinių Tumo tekstų visumos. Skirtingų žanrų tekstuose (publicistikoje, literatūros istorijos pasažuose, interviu etc.) galima rasti svarbių autobiografinių inkluzų.

3 Pirma pavadinimo versija *Augštaičių vaizdeliai*.

po Gasparo Felikso Cirtauto portretui sukurti, kas, žinoma, yra atsiminimai, bet nebeprklauso autobiografiniam paties autoriaus diskursui. Šio ciklo struktūros klausimas kreipė aiškintis, kaip ir kodėl Tumas sumontavo būtent tokį įvairiopą atsiminimų ciklą. Susiradus 1923 m. pirmą kartą publikuotą tokios struktūros ir tokio pavadinimo ciklą (*Siaipjau vaizdai: 1. Iš atsiminimų*) paaiškėjo, kad jo turinys 1923 m. *Vaižganto Raštuose* ir 1995-ųjų smarkiai skiriasi: sutampa tik 6 tekstai (1923 m. publikuotą ciklą sudaro 14 tekstų).

Taigi iškilo esminiai klausimai: kokius autobiografinių tekstų ciklus buvo sudaręs pats Tumas, kodėl šiuolaikiniai *Raštai* galimai jų neperteikia ir kiek autobiografinių naratyvų tokiu atveju turime bei kokius perskaitome, atsižvelgiant į tai, kuriuo kūrybinį palikimą perteikiančiu leidiniu naudojames⁴. Taigi teko autobiografinių tekstų turinio tyrimą papildyti jų rašymo ir publikavimo problemika, o tai leido pastebėti iki šiol plačiau neaptartas Tumo elgesio su autobiografinių tekstų rinkiniu *Aukštaičių vaizdeliai* strategijas bei šio autoriaus santykį su autobiografiniais (-iškais) tekstais.

***Aukštaičių vaizdeliai* – kodėl problema?**

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad kebeknė, sujaukusi šiuolaikinių *Raštų* II tomo „Iš mano atsiminimų“ publikaciją, atsirado dėl I tome paskelbtų *AV*. Pasirodo, kad iki 1994 m. *AV* nebuvo publikuoti kaip veikalas, t. y. stabili autorizuota tekstinė visuma, ir pirmąkart pavidalą įgavo būtent 1994 m. *Raštuose*. Sudarant pastarąjį tomą buvo įgyvendinta tai, ko iš pradžių neleido realizuoti istorija, o vėliau nesiėmė autorinė valia: 1913–1914 m. Tumas sudarė knygą pavadinimu *Vaižganto Aukštaičių vaizdeliai* ir įteikė ją spaustuvininkui Jonui Rinkevičiui, tačiau dėl prasidėjusio karo turime tik ranka rašytą knygos turinį, kuris greičiausiai buvo naudotas sudarant leidinį⁵, ir vieno išlikusio egzemplioriaus su korektūros skaitymo žymėmis (nurodyta, kad tai Jono Jablonskio taisymai⁶) dalį⁷. Knygos

4 Šiuolaikiniuose *Raštuose* teikiamuose komentaruose ciklų pateikimo klausimai, iškilusios problemos ir priimti sprendimai plačiau neaptarti.

5 „Iš kn. J. Tumo archyvo: *Vaižgantas: Vaizdų rinkinys*“, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1, b. D673, l. 130.

6 Plačiau žr. Piročkinas 2000.

7 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1, b. D 594; viršelio duomenys: *Vaižganto Aukštaičių vaizdeliai*, Jono Rinkevičiaus leidinys, 1914. Išlikusią dalį sudaro pilnas

pavidalo niekada neįgijusi tekstinė visuma *Augštaičių vaizdeliai* vėl ima egzistuoti tik nuo 1994 m., kai po 80 metų buvo įgyvendintas 1914 m. neišleistos knygos projektas. Sakytume, tai jokia problema, jei tik šio teksto tapatybės esmingai netrikdytų kūrybinis procesas, vykęs nuo 1914 m. iki autoriaus mirties 1933 m. Jeigu bandyčiau trumpai įvardyti, kas nutiko su AV autoriaus gyvenimo laikotarpiu, būtų galima sakyti, kad istoriją sudaro du etapai: 1) rašymas, prasidėjęs apie 1900 m. ir užsibaigęs 1913 m. sudaryta, bet neišleista knyga, 2) šios tekstinės visumos dezintegracija, prasidėjusi rašant *Pragiedrulių*⁸. Toliau pamėginčiau išskleisti šią kaitos istoriją.

Iš XX a. 4-o dešimtmečio Tumo kūrybos recepcijos galima spręsti, kad AV, kaip kūrinys ir kaip skaitomas tekstas, nefunkcionavo. Štai 1933 m. Vytautas Bičiūnas Tumui skirtame žurnalo *Vairas* numeryje sako, jog „[š]iandien ‚Aukštaičių vaizdeliai‘ daugelio pamiršti ir mūsų skaitančiajai visuomenei sunkiai pasiekiami“ (1933: 188). Kad jau šiuo periodu AV buvo neaiškios tapatybės, sunkiai prieinamas tekstas, rodo ir Juozo Ambrazevičiaus studija, kurioje AV skiriamas atskiras skyrius. Akcentuojamas jų autobiografiškumas, tačiau nėra aišku, kokius tekstus, aptardamas tai, ką vadina *Aukštaičių vaizdeliais*, Ambrazevičius turi omenyje. AV jis skirsto į „Ankstesniusius“ ir „Paskesniusius“, gerokai praplėsdamas AV tekstų korpuso amplitudę ir jiems priskirdamas I pasaulinio karo laikotarpiu rašytus tekstus (Ambrazevičius 1936: 58). O analizuodamas tai, ką vadina „ankstesniaisiais vaizdais“, citatas teikia iš *Pragiedrulių*. Vėliau atskleisiu, kodėl taip nutinka, čia svarbu konstatuoti, kad jau 4-ame dešimtmečiuje AV tapatybė buvo gerokai neaiški, o skaitytojai nebeturėjo šaltinių, iš kurių galėtų skaityti AV tokius, kokie buvo paskelbti iki 1913 m. Vienintelė galimybė tai daryti – vartyti senus laikraščių komplektus. Mums svarbu, kad Ambrazevičius, kaip ir kiti pirmaisiais XX a. dešimtmečiais rašę literatai, šį tekstą traktuoja kaip autobiografinį (Aleksandras Merkelis AV naudojo kaip biografinių žinių šaltinį) ir priskiria jį ankstyvajam XX a. 1-o dešimtmečio kūrybiniam periodui.

Klausimas, apie kokios struktūros, kokio žanro, kokiu laiku ir kokia pasakojimo forma parašytą tekstą kalbame, kai sakome *Aukštaičių vaizdeliai*?

skyrius „I. Kaip jis augo“ ir kitos dalies antraštinis puslapis: „II. Kaimynai“, iš viso 47 numeruoti archyvinės bylos lapai.

8 Trumpai AV leidimo istoriją aprašo Aldona Vaitiekūnienė (1982: 78–88)

Aukštaičių vaizdelių rašymo ir publikavimo istorija

Žinių apie Tumo turimą vaizdų rinkinį turime nuo 1905 m., kuomet Aleksandriui Dambrauskui rašytame laiške Tumas pasakoja apie nesėkmingus bandymus publikuoti vaizdelius *Vilniaus žiniose* ir *Šaltinyje* bei prašo bičiulio įvertinti atmetus tekstus. Kalbant apie AV, svarbu turėti omenyje, kad šį vaizdų ciklą autorius matė kaip susidedantį iš dviejų savo pobūdžiu skirtingų dalių: etnografinio švenčių papročių aprašymo ir vaikystės atsiminimų. Iš minėto laiško galime nustatyti, kad viešumu išbandyti Tumas pirmiausia nori asmeniniu požiūriu neutralėsius švenčių papročių aprašymus: „Turėdamas nemažą buntelį netikusią, kaip ir visi mano, Vaizdelių, perdirbau dujen: ‚Ant Rarotų‘ ir ‚Kūčios““ (Vaižgantas 2022: 132). Čia pat rašoma, kad Jablonskis tekstus atmetęs kaip esančius „toli nuo dailių-dailės“: su kritika sutinkama, bet drauge bandoma vertinimą paneigti įžiūrint ideologinių jo premisų, o susidariusią įtampą išspręsti prašoma Dambrausko, kuris turėtų atsakyti, „ar verta jie spausdinti, ar tebūnie dar antrus penkerius metus pas mane“ (*ibid.*). Iš pastarojo laiško sužinome ne tik tai, kad maždaug nuo 1900 m. Tumas rašė tekstus, kurie vėliau sudarys AV, bet ir kad jie turi dalį, kurios nemėginta viešinti: „Be jų turėsiu į 25 lakštus ypatingų vaikystės atsiminimų. Ten daugiau gražių vietų, *tik per daug ypatingi* ir aš juos suturiu, vien galą jums tepasiųsdamas [išskirta mano – JŽR]“ (*ibid.*: 133). „Suturėtoji“ vaizdelių dalis ir laikytina pirmaisiais autobiografiniais tekstais, kurie, be poros išimčių, 1-ame XX a. dešimtmetyje skaitytojams nepateko. Iš šio laiško taip pat galima daryti išvadą, kad kaip struktūrinę pradžią Tumas matė būtent vaikystės atsiminimus, o švenčių aprašymus – kaip pabaigą, tad vaizdų ciklą periodikoje pradėjo publikuoti nuo pabaigos.

Iš to, kad 1906 m. pasirodo dvi Tumo knygos (*Šis tas: trys Vaišganto apysakėlės* ir *Scėniškiėji vaizdeljai*), galima spręsti, kad iš pavienių skirtingų žanrų tekstų publikavimo periodikoje, neleidžiančio formuotis labiau apibrėžtai autorinei tapatybei, taip pat ir skaitytojų atžvilgiu (laikraščiai turi skirtingas skaitytojų bendruomenes), fazės Tumas siekia pereiti į autorinę tapatybę konsoliduojančią *tam tikrų* knygų autoriaus fazę (plačiau žr. Kučinskienė 2019: 136–141). Kaip svarbią šio etapo dalį Tumas matė atsiminimus ir etnografinius švenčių aprašymus, kurių įvertinimą siejo su savo, kaip beletristo, o ne publicisto, pripažinimu: „Mano ‚Atsiminimų‘ ‚Šalt.‘ irgi nepriėmė, ir man jų kelionė po redakcijas pradeda įkyrėti. Pradedu už juos gėdėtis [...]. Kad man nebutų jie malonūs,

kaipo tikrieji mano atminimai, man pačiam, ne forma, bet turiniu, būčiau seniai numetęs“ (Vaižgantas 2022: 149). Taigi praėjus daugiau kaip pusantų metų nuo pirmų žinių apie bandymus publikuoti atsiminimus, 1906 m. rugsėjį autorius vėl konstatuoja nesėkmę. Šio tyrimo tikslas nėra nustatyti priežastis, kodėl Tumo tekstai buvo atmesti skirtingų leidinių redakcijų, tačiau turimi duomenys leidžia daryti prielaidą, kad tai lemia pasikeitęs rašymo režimas, kai pereinama, kaip Tumas yra sakęs, iš publicistikos, auklėjamosios ir pan. literatūros į autobiografinį ir etnografinį diskursą⁹, o pastarasis neatpažįstamas kaip tinkamas literatūrinei terpei, kaip kokybiškas. Esu linkusi daryti prielaidą, kad laiškuose vadinamos „ypatiškosios“¹⁰, t. y. labiausiai su kalbančiuoju asmeniu susietos, vaizdų dalies Tumas apskritai niekam nerodė, o spaudai siuntė tik švenčių aprašymus, kurie stilistiniu požiūriu artimesni ankstesnei publicistikai, priešingai nei pasakojimas apie vaiko formavimąsi nuo kūdikystės, kas sudaro „ypatiškosios“ AV dalies šerdį. Du švenčių papročių vaizdai („Rarotai“ ir „Kūčios“) pirmą kartą ir buvo paskelbti 1907 m. pabaigoje Tumo su Antanu Smetona tais pačiais metais įkurtame laikraštyje *Viltis* (likusieji bus pradėti skelbti dar po 5 metų). Tiesa, būtina pabrėžti, kad, nors dėl aiškumo šiam tekstų korpusui vadinti vartoju pavadinimą *Aukštaičių vaizdeliai*, tai yra anachronizmas, mat tokio pavadinimo dar nėra: papročių publikacija turi antraštę „Lietuvių papročiai šventės“, o asmeninėje korespondencijoje tai tiesiog – „Vaizdai“, „Vaizdeliai“.

Galime konstatuoti, kad pirmojo autobiografinio pasakojimo rašymas ir publikavimas smarkiai prasilenkia laike, o po nesėkmingų bandymų paskelbti aptariamą tekstą grožinei literatūrai priskirtina Tumo knyga pasirodo beveik po dešimtmečio – 1915 m. (*Karo vaizdai*). Tiesa, 1912 m. Šv. Kazimiero draugija publikuoja kelionių eseistikos knygą *Ten gera, kur mūsų nėra, arba Neapleiskime Tėvynės*. Tarp 1912 ir 1916 m. galime fiksuoti intensyvų Tumo autorinės saviemonės formavimosi etapą, kai nesutelktas visuomenininko, kultūros veikėjo ir publicisto vaidmuo suvokiamas kaip nepakankamas ir rašoma vis daugiau grožinės literatūros tekstų bei grįžtama prie nepublikuotųjų, sudarysiančių AV korpusą. Atrodo, kad pastarųjų spausdinimo procesą 1912 m. išjudino Liudas Gira,

9 1906 m. išleistos knygos pratarinėje, pavadintoje „Perspėjimas“, Tumas savo tekstus apibūdina taip: „Mano rašalėljai – tai paprasti tendenciškai moralizuojantįs, už tat neartistiški straipsneljai-korespondencijos apie tikrus vienur ar kitur įvykusjus atsitikimus“ (Vaižgantas 1906: 3).

10 *Lietuvių kalbos žodyne* nurodomos trys žodžio „ypatiškas“ reikšmės: 1) ypatingas, nepaprastas, skirtingas, 2) atskiras, 3) asmeniškias.

tuo metu mėginęs įgyvendinti „grynai literatūros“ žurnalo *Vaivorykštė* idėją ir ieškojęs leidiniui medžiagos: „Aš atsimenu, kad Tamsta kalbėjai turįs daug atsiminimų jaunystės laikų, dagi, rodos, rodei man ová sąsiuvinį. Vaje, kaip tiktų ‚Vaivorykštei‘. Norėčiau tai tiesiog pačion pirmojon knygon indėti“ (Vaižgantas 2022: 236). Ir, nors Tumas skundžiasi „nervų sustingimu“, Gira ragina „atsiųsti savo Vaizdelius. Jie priduos daug gyvumo ir bus tikra literatūros naujiena, nes jau Vaižganto mūsų visuomenė seniai nebeskaitė nieko nauja. Taigi laukiu“ (*ibid.*: 238). 1913 m. vasarą *Vaivorykštėje* (pastarojoje tik viena publikacija), *Viltyje* ir rudenį *Rygos garse* publikuoti ne tik švenčių papročiai, bet ir „ypatiškoji“ AV dalis. Su pirmąja publikacija 1913 m. atsiranda ir pavadinimas „Augštaičių vaizdeliai“, kuris pirmąkart, kiek pavyko nustatyti, užrašytas 1913 07 10 d. *Viltyje*, pratęsiant prieš 5-età metų pradėtą švenčių papročių vaizdų publikavimą (pirmoje 1913 m. publikacijoje teikiama nuoroda į 1907–1908 m. laikraščio numerius kaip jos pradžią). Taigi 1913 m. atnaujinto AV skelbimo tvarka: tęsiamas švenčių papročių dalies publikavimas ir pereinama prie autobiografinių tekstų.

„Visi sako: Tumas atgijo! Valio!“ – 1913 07 19 d. iš Vilniaus į Laižuvą rašo Gira (Vaižgantas 2022: 245). Būtent šiuo periodu galime matyti tvirtėjančią autorinę savimoneį ir savivertę, kai savo tekstus norima išleisti knyga, iš kurios būtų galima užsidirbti¹¹:

Jei jūs būsite cacos ir turtingi ir nuspręsite, kad už mano darbelius verta kai-kas duoti, tai aš jums surinkčiau dar vieną knygelę „Augštaičių Vaizdeliai“. Prašome tyčia sekti „Viltyje“, kaip jie man sekasi. Jei patiktų, tai gautumete geram tomui tų menkniekių, kur aš rodauš šiokiuo-tokiuo dailininku. Kiekvienam pasakojimėlyje yra nors truputėlis blikis-blikis.

– Šv. Kazimiero draugijos – potencialaus leidėjo – atstovui Dambrauskui 1913 m. siūlo Tumas (*ibid.*: 186). 1913 m. vasarą ir rudenį, periodikoje publikuojant tekstus, ima dėliotis AV struktūra; kiek galima matyti, neapsisprendžiama dėl dviejų dalykų: ar tai turėtų būti viena knyga, ar vis dėlto – dvi, ir kas bus leidėjas, mat, priešingai nei prieš dešimtmetį, pasikeitus kultūrinės spaudos ir recepcijos situacijai, Tumas jau turėjo galimybę rinktis. Pasirinkimas tapo konflikto su Dambrausku priežastimi, nes pastarojo vadovaujama Šv. Kazimiero draugija

11 Plačiau apie Vaižganto rašytojo tapatybės formavimąsi žr. Kučinskienė 2019: 136–163.

turėjo būti AV leidėja ir būtent Dambrauskui buvo siunčiamas numanomos knygos turinys. Paskutinis išlikęs šio laikotarpio laiškas bičiuliui yra atsisakymas bendradarbiauti:

Žinai, nesitikėjau, kad galėčiau kilti į puikybę. O kŭlu! Štai iškart dvi ofertos – išleisti mano Vaizdelius be jokių apribavimų. [...] Dabar, turėdamas daugiau pasiūlyimų, norėčiau nusizeminti prieš metalą: išsirinkti tą leidėją, kurs daugiau moka. Iš „Šv. K. Dr.“ teturiu labai atsargius ir atžagarius laiškelius be jokių apsiėmimų, nė kaip, nė kada. Tai mano – autoriaus puikybę nebemaža paliečia (*ibid.*: 197).

Nedraugiški santykiai su Šv. Kazimiero draugija, kaip leidėja, susiklostė anksesnės knygos *Ten gera, kur mūsų nėra* rengimo metu, kai Tumas, paėmęs avansą, smarkiai vėlavo įteikti pažadėtus rankraščius ir susikūrė nepatikimo autoriaus reputaciją.

Iš aptartų publikacijų periodikoje iki 1913 m. ir išlikusio rankraščinio knygos turinio galima apytikriai nustatyti, kokią AV struktūrą sudarė Tumas. Rankraštiniame turinyje yra bent vienas sluoksnius taisymų, tad nustatyti, kuris paskutinis, t. y. kuri struktūrinė knygos versija pasirinkta, neįmanoma, mat neturime išlikusio pilno spaudinio egzemplioriaus kaip galutinio sprendimo reprezentacijos. Iš taisymų matyti, kad, galvodamas apie AV pradžią, Tumas rinkosi tarp dviejų variantų. Kadangi mano tikslas nėra detali AV sudarymo ir leidimo istorija, aptarsiu tik esminius struktūrinius dalykus, iš kurių išryškėja autorinė šio teksto traktuotė. Turinyje numatyta, kad AV dalį „I. Kaip jis augo“ turėtų sudaryti raidėmis A, B, C ir D išskirtos dalys: „Žmoniškų jausmų atkiutimas“ (→ „Pirmieji žmoniški jausmai“), „Jo Tėveliai“, „Santykiai su žydais“, „Švenčių papročiai“¹². Svarbu, kad turinyje numatyta dalis „Ižangos vietoje“, kurią turi atstoti tekstas „Inspektorius“ (→ „Visavaldžiai“). Turint omenyje, kad AV yra pirmasis Tumo skelbiamas didesnės apimties autobiografinis pasakojimas, tokios Ižangos pasirinkimas atrodo itin svarbus, mat šiuo atveju tekstas įgyja preambulės funkciją. Centrinis „Inspektoriaus“ įvykis – savityros tikslais rašyto dienoraščio perskaitymas, kai galios poziciją mokinių atžvilgiu užimantis

12 Išlikusi leidinio dalis rodo, kad struktūravimas buvo pakeistas, ją sudaro skyriai: I. „Kaip jis augo“, II. „Kaimynai“, toliau tekstas neišlikęs, bet galima numanyti, kad „Švenčių papročiai“ turėtų būti III skyrius.

inspektorius perskaito dienoraščio tekstą ir taip leidžia suvokti esminį dalyką: negali kontroliuoti to, kas tampa tekstu. Negali kontroliuoti ne tik perskaitymo fakto, net jei tai dienoraštis ar kitas asmenišką, publikuoti neskirtas tekstas, bet ir interpretacijos, recepcijos (plačiau apie tai žr. Raškevičiūtė 2023: 37–38). Kaip įžanga parinktas 1905 m. *Vilniaus žiniose* publikuotas tekstas turi AV skaitytojams paaiškinti, kodėl jie skaito atsiminimus, o ne dienoraštį („Užtat dabar sava siela vartyti tenka atmintinai“, *Vaižgantas*, 1923: 155), ir pristatyti asmeninį autoriaus požiūrį į egodokumentus. Tarpukariu šis tekstas tapo ciklo „Iš atsiminimų“ dalimi (pavadinimas „Visavaldis“), o iš išlikusios knygos dalies galima spręsti, kad AV įžangos pozicijos buvo atsisakyta.

Taigi pirmas *Augštaičių vaizdelių*, kaip kūrinio, formavimo etapas baigiasi išlikusia knygos dalimi ir galimu jos turiniu. Būtent šia medžiaga vadovaujantis buvo parengti *Aukštaičių vaizdeliai* 1994 m. *Raštuose*, atrodytų, siekiant atkurti autorinę valią, kuriai išsipildyti sutrukdė I pasaulinis karas. Vis dėlto svarbu tai, kokie tos pačios autorinės valios veiksmai buvo atlikti tolesniu kūrybiniu periodu, mat nuo 1913 m. Vaižganto dar laukia dvidešimtmetis aktyvios kūrybinės veiklos. Toliau trumpai pristatysiu, kas vyko su šiuo tekstų korpusu po I pasaulinio karo.

AV teksto dezintegracijai ir autobiografinio naratyvo kaitai reikšmingi du etapai: *Pragiedrulių* rašymas ir *Vaižganto Raštų* leidimas. Iki šio momento mums svarbu prisiminti, kad: a) AV, tokie, kokie publikuoti 1913 m. periodikoje ir kokius Tumas ketino skelbti knygoje, amžininkų buvo suvokti kaip autobiografinis pasakojimas; b) 1913 m. versijoje pasakojimas heterodiegetinis, jame suvokiančiojo ir kalbančiojo pozicijos yra techniškai atskirtos: pasakotojas pasakoja bevardžio veikėjo „jo“ formavimosi nuo kūdikystės istoriją, pats iš pažiūros su pasakojamu gyvenimu bei įvykiais neturėdamas nieko bendra, išskyrus tai, kad viską apie jį žino. Veikėjo atžvilgiu šis pasakotojas užima informacija disponuojančio biografo poziciją, tačiau jo turimas informacijos kiekis skaitytojui signalizuoja du dalykus: kad tai fikcija, nes biografas tokiu informacijos kiekiu disponuoti negali (teikiama informacija nuo pirmųjų kūdikystės atsiminimų), arba kad tai autobiografinis pasakojimas trečiuoju asmeniu. Šiuos klausimus turėdami omenyje, sekime AV tekstų kaitos istoriją.

Aukštaičių vaizdeliai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu

Aukštaičių vaizdelių iškonstravimas prasidėjo Tumui rašant *Pragiedrulius*. Vienas iš aspektų, akcentuotų *Pragiedrulių* tyrėjų, – kūrinio autobiografiškumas, skirtinguose personažuose įžiūrimi autoriniai saviprojekcijų ženklai. Taip pat daugelis užsimena, kad dalį *AV* Tumas integravo į savo epopėją, tačiau nepavyko aptikti tyrimo, kuriame šis procesas būtų analizuojamas pasakojimo autobiografiškumo tyrimo aspektu, užklausing pačias autobiografiškumo suvokimo konkrečiuose tekstuose prielaidas. Matant visą kūrybinį Tumo tekstų tvarkybos siužetą iš distancijos, akivaizdu, kad savo „ypatiškuosius“ atsiminimus jis traktavo kaip neišnaudotą, nerealizuotą tekstą, kuris Nepriklausomos Lietuvos literatūroje nebefunkcionavo, tačiau 1914 m. parengtos knygos leidybos kartoti nemėgino, atrodo, kad tai buvo baigtas kūrybinis etapas. Pirmas *AV* transformacijos žingsnis – dalies šių tekstų integravimas į 1920 m. pasirodžiusią *Pragiedrulių* dalį *Vaduvų kraštas*. Pasakytina, kad *Aukštaičių vaizdelių* pavadinimą vėl vartotoju sąlygiškai, nes tarpukario Lietuvos laikotarpiu nepavyko aptikti knygos ar tekstų rinkinio, kuriame Tumas būtų jį vartojęs, tad šiuo pavadinimu įvardiju 1913–1914 m. sudarytą ir 1994 m. mėgintą atkurti tam tikrą tekstų korpusą apimančią visumą.

Pirmos dvi *AV* dalys, kuriose pasakojama apie „jo“ asmenybės formavimąsi nuo kūdikystės ir santykius su tėvais (išsamūs jų portretai), tampa *Pragiedrulių* personažo Aleksio Taučiaus gyvenimo ir charakterio medžiaga (todėl pradžioje mano minėtas Ambrazevičius cituoja analizuojamas *AV* vietas iš *Pragiedrulių* – nežinia, ar nedarydamas tarp jų skirtumo, ar nematydamas reikalo apie tai užsiminti, ar dėl to, kad šis tekstas gerokai lengviau prieinamas nei amžiaus pradžioje periodinėje spaudoje išbarstyti tekstai). Čia pasakytina, kad Tumas, integruodamas tekstus į *Pragiedrulius*, juos redagavo: prie pakitusios literatūrinės kalbos pritaikė sintaksę, leksiką, tačiau didesnių pakeitimų, kurie keltų klausimą dėl kūrinio tapatybės (t. y. imtume abejoti, ar tai – tas pats veikalas, tiksliau – jo dalis), nėra.

Pirmas *AV* skyrius „Žmoniškų jausmų atkiutimas“, kuriame visažinis pasakotojas pasakoja apie pirmuosius „jo“ atsiminimus, keičiamas į pirmojo asmens pasakojimą: „jis“ tampa Aleksio Taučiaus „aš“ vaikystėje, o pasakotojo perspektyvą perima iš laiko distancijos kalbantis ir augimo procesą komentuojantis pats Aleksys Taučius, t. y. heterodiegetinis pasakojimas *Pragiedrulių*

romano struktūroje tampa autodiegetiniu, Taučiaus autobiografija, kurią jis pasakoja bičiuliui Jokūbui Niaurai (epizodas po epizodo, kaip jie buvo išdėstyti *AV* turinyje). Kitaip tariant, tai, ką Tumas savo autobiografiniuose pasakojimuose suficino, atribodamas save ir savo gyvenimą kaip rašomo teksto šaltinį, *Pragiedruliuose* tampa jo personažo autobiografiniu pasakojimu. O dalį, skirtą aprašyti ankstyvajai vaikystei ir tėvų portretams kurti, šiek tiek perdėliodamas pasakojimo tvarką, paverčia Taučiaus vaikystės namų aprašymu. Taigi *AV* „jis“ tampa Aleksiu Taučium, „jo Tėvas“ – Taučium, „jo Mama“ – Taučiuviene, o visa šeima – pavyzdinės tautinės lietuvių aukštaičių šeimos literatūrinio vaizdinio pagrindu:

Taučiai todėl buvo bendras lietuvių tipas; tai, kas iš lietuvių kultūros yra susidarę ir susitvirtinę, ką lotinai pasako: stabilitas; tvirtas, pastovus pamatas, ant kurio drąsiai galima išvesti jau aukštesnės kultūros sienos (Vaižgantas 1920: 258).

Bet ne visas *AV* pasakojimas, susijęs su prigimtaine etnografinė aplinka, „atitenka“ Taučiams. *AV* dalis „Pirmieji draugai“, susidedanti iš keturių skyrelių ir skirta ankstyvajai socializacijai sodžiaus erdvėje aprašyti, padalyta skirtingoms šeimoms: pirmasis pasakojimas „Du jungu“ tampa Taučių Aleksio vaikystės aprašymo pagrindu, likusieji – Iešmantų Sauliaus. Matome, kad autobiografinis pasakojimas nėra susietas su konkrečiais personažais, bet veikia su tam tikra sociokultūrine erdve.

Dabar turime pereiti prie kito mano išskirto autobiografinių tekstų ciklo „Iš atsiminimų“, kuris buvo sukomponuotas leidinyje *Vaižganto Raštai VI* (1923) ir yra didesnio ciklo „Siaipjau vaizdai“ dalis. Inicijavęs žurnalo *Mūsų senovė* (1921–1922) leidybą ir būdamas jo redaktorius, Tumas ragino teikti leidiniui turimą kultūros, literatūros istorijos medžiagą, rašyti atsiminimus ir kt. (iš esmės inicijavo spaudos draudimo laikotarpio kultūros istorijos rašymą). Pats buvo aktyvus šio proceso dalyvis: ne tik publikavo sukauptus šaltinius, bet ėmėsi rašyti atsiminimus, kuriuos suprato kaip autobiografiją („Čia man belieka apibūdinti kiti šeimynos nariai. Sako, tai esą svarbu autobiografijoje“, Vaižgantas 1923: 104). Naujai parašytus tekstus 1921 m. publikavo *Mūsų senovėje*: „Kunigėlio gimtuvės“, „Trys seserys – trys dramos“, „Svėdasiškiai“ ir „Kelionė į vyskupą Valančių“, o 1923 m., leisdamas knygą *Vaižganto raštai VI*, sudėliojo naują tekstinę visumą pavadinimu „Iš atsiminimų“. Ją sudaro trys tekstų grupės (skirstau

atsižvelgdama į jų istoriją ir ankstesnę priklausymą kitoms tekstinėms visumoms, pats autorius tekstų niekaip negrupuoja): a) paminėtieji tekstai iš *Mūsų senovės*, b) *AV* skyrius „Kaimynai“¹³ ir c) keturi tekstai, kiek pavyko nustatyti, tik pavieniui skelbti periodikoje, tačiau rašyti skirtingais laikotarpiais, nuo ankstyvo 1905 m. „Visavaldžio“ iki 1922 m. publikuoto teksto „Aušros vartai“. Taigi paskutinė „ypatiškų“ atsiminimų dalis integruojama į naują tekstinę visumą ir galima sakyti, jog publikavus šį leidinį *AV* kaip veikalo iš pažiūros nebelieka. Ši nauja (chronologiniu požiūriu, kurio laikaisi kurdama šį pasakojimą) tekstinė visuma vidinėmis tekstų pertvarkomis, nuorodomis į kitas tekstines visumas veikia ir kaip sistema, atskleidžianti specifinius Tumo santykio su autobiografiniu diskursu požymius.

Svarbiausi šio naujai sudaryto autobiografinio pasakojimo bruožai: tekstai mezga aktyvų santykį su ankstesniais ir tokiu būdu perorganizuoja iki tol skelbtų autobiografinių tekstų visumą; *AV* tekstų pertvarkos rodo pakitusią autorinę poziciją autobiografinių tekstų atžvilgiu; Tumas pirmąkart į vientisesnę autobiografinį pasakojimą įtraukia tekstus, kuriuos galėtume priskirti išpažintiniam režimui („Aušros vartai“, „Koks aš didvyris“), ir atsisako pasakojimo trečiuoju asmeniu. Toliau mėginsiu išryškinti du aspektus: Tumo santykio su autobiografiniu pasakojimo kaitą ir, žinoma, *AV*, kaip kūrinio, statuso klausimą.

Aukštaičių vaizdeliai – autobiografija?

Problema, kurią iki šiol buvau sąmoningai atidėjusi kalbėdama apie *AV*, yra susijusi su žanru. Atrodė, kad skaitytojams mano daromos prielaidos bus aiškesnės turint prieš akis tekstinės autobiografinio pasakojimo kaitos procesą. Iš pažiūros keli dalykai leistų *AV* laikyti autobiografiniu tekstu: anksčiau pristatyti epitekstai, kuriuose Tumas aiškiai nurodo *AV* kaip asmeninės istorijos statusą; mūsų turimos žinios apie konkretaus autoriaus gyvenimą, ypač daugelyje tekstų pasikartojantys, skiriamieji, autobiografinę Tumo tekstų dimensiją sudarantys elementai, tokie kaip subjekto aukštaitiškumas, gimimas ypatingu laiku, dešim-

13 Periodikoje ir rankraštiniaame turinyje šis skyrius vadinosi „Santykiai su žydais“, pavadinimas „Kaimynai“ pirmąkart atsirado 1914 m. spausdinto egzemplioriaus dalyje, toks teikiamas ir 1994 m. *Raštuose*.

tas vaikas šeimoje, tėvų temperamentai ir kt., kurie skaitytojui signalizuoja apie tam tikro lygmens autobiografiškumą tekste. AV atitiktų ir Philippe'o Lejeune'o definiciją: tai retrospektyvus prozos pasakojimas, parašytas realaus asmens apie jo paties gyvenimą, kurio centre asmenybės istorija (Lejeune 1987: 4), patikslinant – istorija, kuri atveria, kaip jis tapo tuo, kuo yra. Vis dėlto vienas iš šios apibrėžties elementų kelia sumaištį ir turi daugiausia variacijų AV, kaip tam tikros tekstinės visumos, istorijoje. Pagrindinę problemą kelia *realaus* asmens pasakojimo apie *savo* gyvenimą aspektas, kurį turėtų patvirtinti vardas (sutampa autoriaus, veikėjo ir pasakotojo vardai). Iš pirmo žvilgsnio šio patvirtinimo neturime (kaip ir įvardyto žanro, neturime knygos su paantrašte: autobiografija ar atsiminimai), vadinasi, neturime autobiografinio pakto. Kodėl mums jo reikia? Mokslininkai, bandantys apibrėžti autobiografiją kaip žanrą ar apskritai nusakyti, kas leidžia atskirti autobiografinius diskursus nuo kitų, susiduria su esminiu uždaviniu – įvardyti autobiografijos tekstinės savybes, kurios leistų ją atskirti nuo kitų žanrų, o praktinėje plotmėje – dažniausiai nuo romano (jei pasakojimas mažesnės apimties – apsakymo ar apysakos). Lejeune'as pradėjo kalbėti apie autobiografinį paktą, už teksto ribų sudaromą kontraktą tarp autoriaus ir skaitytojo, padaręs išvadą, kad, norėdami atskirti autobiografinį romaną nuo autobiografijos, to negalime padaryti likdami tekstinės analizės lygmenyje (Lejeune 1987: 13). Gérard'as Genette'as, atlikęs naratologinę faktinių (nefikcinių)¹⁴ pasakojimų analizę, atskleidžia, kad bene vienintelis fikcinius ir faktinius pasakojimus atskirti leidžiantis požymis yra modalumas (Genette 1990: 761–763), t. y. „būdas, kuriuo pasakotojas pateikia informaciją apie istorijos objektus“ (Keršytė 2016: 330). Bet vis dėlto: nors Genette'as suranda, kas galėtų leisti šiuos pasakojimo būdus atskirti grynai tekstiniu lygmeniu, galutinė jo išvada yra ne apie žanrų ribų nustatymą ir kriterijų atranką, o apie mainus tarp skirtingų pasakojimo būdų. Iš analizės išryškėja, kad net ir visiškai pagrįstai mūsų išskirti fikcinio ir faktinio pasakojimo bruožai nėra tiems pasakojimams privaloma norma: ji bet kada gali būti užklausta fikciniam pasakojimui panaudojus faktiniam pasakojimui būdingus elementus ir *vice versa* (Genette 1990: 773). Ribos tarp žanrų neįmanoma nubrėžti, nes bet koks autobiografinis pasakojimas gali skolintis elementus iš romanų taip, kaip, pvz., Serge'as Doubrovsky'is ieškojo pasakojimo formos Lejeune'o teoriniams svarstymams paneigti ir sukūrė

14 Genette'as teigia kaip pagrindinį pasirenkantis terminą „faktinis“, vengdamas neiginio, kuris yra terminė „nefikcinis“.

dar vieną naują daug galvos skausmo definicijų autoriams keliantį pasakojimo būdą – autofikciją. Turbūt todėl Elizabeth Bruss teigė, kad bandymai apibrėžti autobiografiją pagal kompozicijos ir stiliaus aspektus sužlunga, nes „nėra jokios iš esmės autobiografinės formos“ (Bruss 1976: 4). Skaitydami autobiografinį romaną su nuplėštu viršeliu negalėtume pasakyti, romanas tai ar autobiografija. Turbūt todėl Paulis de Manas teigė, kad klasifikuoti autobiografiją kaip žanrą yra nesusipratimas, lygiai kaip neišsprendžiami bandymai nubrėžti skirtumus tarp fikcijos ir autobiografijos (de Man 1979: 920). Jo nuomone, autobiografija yra ne žanras ar rašymo būdas, „bet skaitymo ir supratimo figūra, kuri tam tikru mastu vyksta visuose tekstuose“ (*ibid.*: 921), taigi „de Manas traktuoja autobiografiją iš hermeneutinės perspektyvos ir vietoj žanro, rašymo būdo (mode) analizės siūlo pažvelgti į autobiografiją iš priešingo – supratimo poliaus“ (Meržvinskaitė 2008: 80). Vis dėlto de Manas atmeta Lejeune'o autobiografinio pakto sutartį kaip kontraktą, kurį mato kaip judesį nuo suvokimo prie nutarimo, nuo spekulatyvaus prie politinio ir teisinio autoriteto (de Man 1979: 922). Matome, kad skirtingų mąstysenų ir metodologinio pasaulėvaizdžio mokslininkus jungia sutarimas, kad autobiografija kaip tokia, kaip tekstas, neturi specifinių bruožų, kuriais galėtume remti žanrinės definicijos pamatus. Bruss formuluoja dar radikaliau, sakydama, kad be socialinių konvencijų ir susitarimų autobiografija neegzistuoja. Net Sidonie Smith ir Julia Watson, siekdamos susisteminti autobiografinius tekstus, pasirenka tokį darbinį apibrėžimą: „užuoat specifikuojamos [autobiografinio ar gyvenimo pasakojimo (*life writing*)] žanrą ar formą, suprasime juos kaip istoriškai sąlygotas savęs reprezentavimo sąlygas“ (Smith, Watson 2001: 14).

Pozicijų skirtumai išryškėja tuomet, kai ieškoma sprendimo, kaip apibrėžti tekstus, kuriuos mes, skaitytojai, nieko nepaisydami suvokiame esant autobiografinius, tačiau tuo pat metu negalime išskirti bruožų rinkinio, leidžiančio patikimai pagrįsti suvokimo prielaidas ar definicijas. Kaip tik todėl į autobiografijos refleksijos procesą vienaip ar kitaip įtraukiami autorius ir skaitytojas, o žanriniais laikomi autobiografijos ir autobiografinių tekstų bruožai išskiriami skaitant tuos tekstus, kurie *jau yra* laikomi autobiografijomis ar autobiografiniais dėl labai skirtingų priežasčių, dažniausiai tai pakto pobūdžio susitarimai.

Ši trumpa apžvalga, atskleidusi pagrindinę autobiografijos definicijos problemą, turėtų parodyti, jog Tumo elgesys su autobiografiniais tekštais iš esmės atskleidžia autobiografinių tekstų žanrinį chameleoniškumą. Teoriniai tekstai,

kuriuose ieškojau, *kaip* paaiškinti Tumo autobiografinių tekstų specifika, kaip juos apibrėžti, davė ne instrumentus tai atlikti, o parodė, kad ribos tarp fikcinių ir autobiografinių tekstų problemiškas ir yra esminis Tumo tekstų – ir autobiografinių, ir literatūrinių – bruožas. O tai veikiausia leidžia atsakyti į klausimą, kodėl Tumas neparašė išsamios, nuoseklios autobiografijos (mūsų akimis), nes, manytina, jo akimis žiūrint – parašė.

Kadangi detalios analizės dėl apimties reglamento šiame straipsnyje pateikti negaliu, kompensuosiu ją trumpa charakteristika: AV tekste aprašyta asmens, kaip moralinio subjekto, gimimo istorija, sukurti detalūs tėvų portretai, susidedantys iš aprašymų (charakteris, išvaizda) ir vaiko – tėvo / mamos santykį atveriančių reprezentacinių įvykių aprašymų (pvz., obuolio raškymas su tėvu), daug dėmesio skiriama jausminės paletės formavimuisi (pirmasis sielvartas, pasišventimas ir pan.), socialiniam sodžiaus erdvėlaikiui (bendravimas su vaikais) ir socialinių įgūdžių formavimuisi anapus sodžiaus patiriant išbandymus susitikus socialinį kitą, kurį įkūnija žydai. Nors epitekstai ir pasakojimo pobūdis leistų kalbėti apie autobiografinį naratyvą, mums stinga esminio dėmens – tikrinio vardo. Šiuo požiūriu Tumas palieka skaitytoją tarpinėje zonoje tarp fikcijos ir autobiografijos: jei „jis“ turėtų vardą „Juozas Tumas“ – sakytume, kad tai autobiografija, jei turėtų kitą nei autorius vardą (kaip vėliau tapęs Aleksiu Taučium) – fikcija. Šiuo atveju net negalime sakyti, kad tai autobiografija, parašyta iš trečiojo asmens pozicijos. Apie tokio tipo autobiografiją rašydamas Lejeune'as teigia, kad pasakojimo bei žiūros instancijų išsiskaidymo problemą leidžia išspręsti tikriniai vardai, kurie užtikrina tapatumą to, kas yra išdalyta (sakykime, buvęs „aš“ ir pasakojantis „aš“) (Lejeune 1987: 34). Tumas AV subjektui neduoda nei savo, nei personažo vardo, jis lieka bevardis, nors iš teksto „Pirmieji draugai. Du jungu“ galime įspėti „jį“ esant Juozą:

Sodžiūje buvo daug vaikų, bet tikrai sutiko tik keturi. Tikrai lietuvišku papratimu, iš tų keturių tris buvo Juozai. Du buvo keletu metų vyresniu, dėl to stipresniu; jis su trečiuoju buvo labai smulkaus ūgio ir menkos sveikatėlės (Vaižgantas 1913: 2).

Sužinome, kad „jis“ yra vardu Juozas. Esu linkusi daryti prielaidą, kad savo tekstą autorius nuasmenino ar sufikcino būtent apsisprendęs publikuoti asmeninius atsiminimus, siekdamas atitolinti save nuo rašomo teksto kaip prasmės šaltinio ir tam tikra prasme tekstą universalizuoti. Iš vieno išlikusio Tumo laiško

atrodo, kad disponavimą vardais jis suvokė kaip esminį veiksnį, indikuojantį jo veikalų žanrinę tapatybę:

Dėl „atminimų“ Tu teisingai būsi pasakęs – jie man artimesni už kitą rašymo būdą. Tik faktinai visi mano raštai ir yra iš praeities išgriebiami atminimai, kas buvo matyta ir įsidėmėta. Aš nieko neesu sukūręs, tik aprašęs; *jei įstatinėčiau vardus, tai mano raštai ir būtų – atminimai*, ne kas kitas [kursyvas mano – JŽR] (Julijonui Lindei-Dobilui, Kaunas, 1932 11 30 d., *Vaižgantas* 2022: 401).

Čia reikia atkreipti dėmesį į vardo aspektą kaip lemiamą žanro tapatybei, mat Tumas implikuoja, kad svetimo vardo suteikimas personažui atskiria autorių nuo teksto kaip pasakojimo šaltinį. Kalbėdami apie AV mes turime tokius to paties pasakojimo pateikimo variantus: tikrinio vardo neturintis įvardžiu vadinamas „jis“, kuris viename tekste išduodamas esąs Juozas, Aleksys Taučius ir Saulius Iešmantas, bei – „aš“ Juozas Tumas.

Deja, kol kas neturime surasto AV rankraščio, todėl nėra galimybės patikrinti, ar Tumas modifikavo pasakojimo strategiją ruošdamas tekstus iš rankraščio spaudai. Vienintelis indikatorius buvus kitokią pirminę šių tekstų rašymo strategiją gali būti pora pasakojimų, kurie buvo paskelbti pirmajame XX a. dešimtmetyje, o vėliau įtraukti sudarant AV knygą. Pvz., „Pirmasis jo pasišventimas“ pirmąkart publikuotas 1904 m. Eduardo Volterio chrestomatijoje kaip „Pirmasai mono pasišventimas“, kur kalbančiojo asmens tapatumas esmingai susietas su jo tarpe, kalbėsena, mat pasakojama istorija turi reprezentuoti dialektą. Kai Tumas į ciklą „Iš atsiminimų“ (1923) integruoja AV (1913–1914) skyrių „Kaimynai“, tekstai jau yra perrašyti iš pirmojo asmens pozicijos ir atsiminimų cikle (aiškias žanrines nuorodas turinčiame tekste) funkcionuoja kaip autobiografinis tekstas. Kaip tik todėl šiuolaikiniuose *Raštuose* pateiktuose AV turime abi pasakojimo strategijas, t. y. ir iš trečiojo, ir iš pirmojo asmens perspektyvos, nes galima spėti, kad tekstus, priklausiusius skyriui „Kaimynai“, rengėjai ėmė iš vėlesnės tarpukariu publikuotos versijos. Todėl negalima teigti, kad 1994 m. *Raštuose* buvo atkurtas ar realizuotas 1913 m. Tumo sukurtas knygos projektas, priešingai, turime hibridinę versiją, kurią ėmus interpretuoti galima pasiekti toli siekiančių rezultatų apie besikeičiančią pasakotojo poziciją, kintantį santykį su autobiografiniu tekstu AV ribose ir pan. Tad vienas šio straipsnio tikslų yra apsaugoti ateities tyrėjus nuo tokio kelio. Dėl atkurto AV

turinio taip pat sugriuvo ciklo „Iš atsiminimų“ struktūra, mat būtų tekę antrame tome kartoti pirmajame paskelbtus tekstus.

Dar sudėtingiau tarpukariu sudarytame atsiminimų cikle funkcionuoja *AV* dalis, kuri buvo išdalyta *Pragiedrulių* personažams. Pirmajame skyriuje „Kunigėlio‘ gimtuvės“, kuriame Tumas aprašo emblemine tapusią biografijos dalį apie gimimą „per pat Sumą“ ir religingos motinos pavedimą kunigauti, prieš vietą, kur logiškai turėtų pradėti pasakojimą apie vaikystę ir šeimą, jis rašo: „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta ‚Pragiedrulių‘ III tome 172–179, 227–257, 67–79. Ten pat ir charakteristika mano tėvelių“ (Vaižgantas 1923: 104). Be jokių komentarų savo autobiografijoje (čia pat taip ir įvardija rašomą tekstą) Tumas teikia nuorodas į romaną, tai yra į Aleksio Taučiaus, Taučiaus tėvų ir Iešmantų Sauliaus personažus, nematydamas reikalo skaitytojo persergėti, kad ten vis dėlto pavaizduoti vienoki ar kitoki *personažai*. Per šią nuorodą į naują autobiografinių tekstų visumą „Iš atsiminimų“ integruojama *AV* dalis, prieš tai tapusi *Pragiedrulių* dalimi, nors tekstas – vis dar tas pats. Tumas nemato reikalo rašyti amžiaus pradžioje sukurto teksto iš naujo. Augimo laikotarpį atskleidžiantis autobiografinis pasakojimas suprantamas kaip parašytas, todėl pakanka pateikti nuorodą, kur skaitytojas jį gali rasti, tokiu būdu į autobiografinį tekstą per nuorodą integruojant romano tekstą. Tai galima vadinti retrospektyviai sudaromu autobiografiniu paktu, kuris vis dėlto nepanaikina teksto statuso dviprasmiškumo, o greičiau visu galingumu jį atveria.

Baigiamieji svarstymai

Manytina, kad ši *Aukštaičių vaizdelių* istorija ne tiek padeda suvaldyti ar išgvil-denti Tumo autobiografinių tekstų žanrinę problemišumą, kiek atskleidžia jo santykį su tokio pobūdžio tekstais skirtingais laikotarpiais. Iškalbia galime laikyti 1929 m. *Vaižganto Raštai XIV* publikuoto teksto „Juozas Tumas. Neramusis mano amželis. (Iš autobiografijos)“ pradžia:

Bevartydamas savo rankraščius, aš aptikau šitą autobiografiją, parašytą lyg apie kitą asmenį. Aš visai neatmenu, kam ir kuriuo reikalu buvo paruoštas šis raštelis. Perrašau savo vardu tam, kas to paįdomaus (Vaižgantas 1929: 265).

Šiame straipsnyje atvertą autobiografinių tekstų publikavimo ir žanrinio jų priskyrimo kaitą galima matyti kaip išplėstą tokio perrašymo istoriją: kaip nuo tekstų, parašytų „lyg apie kitą asmenį“, pereinama prie parašytų savo vardu, atvirai deklaruojant autoriaus ir tekstų subjekto tiesioginį ryšį. Galėtume sakyti, kad XX a. 3-iajame dešimtmetyje Tumas personalizavo savo autobiografiją, kad ir kaip paradoksaliai toks teiginys skambėtų (nors jį stiprina ir mano minėtų išpažintinių tekstų įtraukimas į ciklą „Iš atsiminimų“). Ar galima paaiškinti rašymo apie save lyg apie kitą koncepciją? Daryčiau prielaidą, kad tai susiję su autorine savimone ir kintančiu savo paties reikšmės kultūrai suvokimu. Vytautas Kavolis (1994: 500) teigia, kad „[a]utobiografijos pradžia yra sprendimas intelektualinės problemos, kas turi egzistuoti, kad autoriaus gyvenimo įvykiai imtų keistis į reikšmių sistemą, apie kurią verta kalbėti“. *Aukštaičių vaizdeliuose* asmens reikšmė susieta su sociokultūrine jo aplinka. Kalbėdama apie autobiografijos ir etnografijos ryšį, Anne E. Goldman ryškina dvi autobiografinio „aš“ artikuliavimo strategijas: „aš“, kuris atsiskleidžia kaip dominuojantis balsas, išskiriantis save iš kitų, ir kontekstualizuotas „aš“ (Goldman 1998: 288–299). Tumo AV priskirčiau būtent pastarojo pobūdžio tekstams. Juose autorius vaizduoja regioninę specifiką, asmenybę esmingai susiedamas su kolektyvinėmis sociokultūrinėmis tam tikro aukštaičių regiono reikšmėmis, todėl ryškinamas ne subjekto individualumas, bet tipiškumas. Tumas ne tik kitų asmenų portretus kuria kaip tipus („typai“), bet ir autobiografinį „aš“ (prisiminkime, kad tekstas *Pragiedriuose* panaudotas šeimų regioniniam charakteriui atskleisti). „Tipą [...] galima tam tikra prasme laikyti individo priešybe, o kartu – jo koreliatu: tai būdingas tam tikros bendrybės, bendrijos, grupės atstovas“ (Sverdiolas 2006: 15). Tumo aprašytas asmuo atsiskleidžia, anot Goldman cituojamo vietinės (*native*) autobiografijas aptariančio Arnoldo Krupato, „ne įgaudamas atskirą, savitą balsą, atskiriantį jį nuo kitų, bet veikiau užimdamas savo atskirą vietą santykyje su daugybe kitų balsų, be kurių jis negalėtų egzistuoti“ (Goldman 1998: 289). Kuriant autobiografinį subjektą Tumui svarbu atskleisti regioninį asmens formavimosi charakterį, todėl tekste daug vietos skiriama tėvų charakteriams ir jų laikysenų aiškinimui, motinos „žipono“ išardymo istorijai, atskleidžiančiai regioninį savitumą niveliuojančius modernizacijos procesus, ir t. t. Asmens formavimasis AV esmingai susietas su kraštovaizdžio istorija, o tokio pobūdžio sąsają su vieta Julia Watson laiko vienu esminių skiriamųjų regioninės autobiografijos bruožų (Watson 2016: 290). Taigi remdamasi atliktu tyrimu daryčiau prielaidą, kad

Tumas, rašydamas AV tekstus, kuria ne kūrėjo, literato, kunigo ar kt., bet asmens regioninę autobiografiją, o pasakojimas apie save kaip apie kitą (biografo pozicija) yra viena iš tokios strategijos, leidžiančios sumažinti asmeniškumo, individualumo efektą, dalių. Subjekto autonomija yra esmingai susieta su regiono kultūrine autonomija veikiant iš kolonizuotojo pozicijų. Tokią autobiografinio kalbėjimo formą galima būtų vadinti etnografiniu subjektyvumu (Clifford 2006: 142).

LITERATŪRA:

- Ambrazevičius Juozas 1936. *Vaižgantas: apmatai kūrybos studijai*, V.D.U. Teologijos-Filosofijos fakultetas Kaune.
- Bičiūnas Vytautas 1933. „Autobiografiniai metmens Vaižganto raštuose“, *Vairas*, 6 (8), 186–191.
- Bruss Elizabeth W. 1976. *Autobiographical Acts: The Changing Situation of Literary Genre*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- Clifford James 2006. „Apie etnografinę savikūrą: Conradas ir Malinowkis“, in: *Kultūros problema*, iš kokios kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 141–174.
- Genette Gérard 1990. „Fictional Narrative, Factual Narrative“, *Poetics Today*, 11(4), Winter, Narratology Revisited II, Translated by Nitsa Ben-Anri, with Brian McHale, 755–774. <https://doi.org/10.2307/1773076>
- Goldman Anne E. 1998. „Autobiography, Ethnography, and History: A Model for Reading“, in: *Women, Autobiography, Theory* (ed. Sidonie Smith and Julia Watson), The University of Wisconsin press.
- Kavolis Vytautas 1994. „Pradžios ir pabaigos“, in: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, 500–524.
- Keršytė Nijolė 2016. *Pasakojimo pramanai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kučinskienė Aistė 2013. „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“, *Colloquia*, 30, 16–33.
- Kučinskienė Aistė 2019. *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laišakai*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lejeune Philippe 1989. *On Autobiography* (ed. Paul John Eakin), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- de Man Paul 1979. „Autobiography as De-facement“, *MLN*, 94(5), The Johns Hopkins University Press. <<https://doi.org/10.2307/2906560>>
- Merkelis Aleksandras 1934. *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Pažanga.
- Meržvinskaitė Birutė 2008. „Autobiografija kaip skaitymo ir supratimo figūra Paulio de Mano dekonstrukcijoje“, *Literatūra*, 50 (2), 74–81.
- Piročkinas Arnoldas 2000. „Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą“, *Archivum Lituanicum*, 2, 151–164.
- Raškevičiūtė Jurgita Žana 2023. „Ar Juozas Tumas-Vaižgantas rašė dienoraštį?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 6, 36–43.
- Rutkauskaitė Giedrė 2007. Vaižganto „Laiškai Klimams“: laiškai, dienoraštis ar autobiografija?, Magistrės darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lituanistikos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra, Vilnius,

- Smith Sidonie, Watson Julia 2001. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, London, University of Minnesota Press.
- Sverdiolas Arūnas 2006. „Individas, tipas, savastis“, in: *Apie pamėklinę būtį*, Vilnius: Baltos lankos, 13–28.
- Tumas Juozas 1929. „Neramusis mano amželis. (Iš autobiografijos)“, in: *Vaižgantas, Vaižganto Raštai XIV: Mūsų literatūros istorijai*, Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė, 265–271.
- Vaitiekūnienė Aldona 1982. *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga.
- Vaižgantas 1906. *Scėniškieji vaizdeljai*, Peterburgas: Imperatoriškosjos mokslų akademijos spaustuvėje.
- Vaižgantas 1913. „Du jungu“, *Viltis*, 96, 2.
- Vaižgantas 1920. *Pragiedruliai. Vaizdai kovos del kultūros: Vaduovų kraštas*, Vilnius: „Švyturio“ b-vės spaustuvė.
- Vaižgantas 1994. *Raštai: Vaizdai ir vaizdeliai*, t. 1, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai.
- Vaižgantas 1995. *Raštai: Mišrieji vaizdai*, t. 2, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas 2022. *Raštai: Laiškai įairiems adresatams ir įstaigoms*, t. 25, sudarė ir parengė Jurgita Žana Raškevičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vanagaitė Gitana, 2008, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams‘: tarp laiško ir autobiografijos“, in: *Gimtasīs žodis*, Nr. 4, p. 9–14; Nr. 5, p. 7–12.
- Vanagaitė Gitana, 2014–2015 „Vaižganto Laiškai Klimams: laiškas kaip autobiografija“, in: *Acta litteraria comparativa*, Nr. 7: *Laiškas literatūroje ir kultūroje*, sudarytoja Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, p. 172–183.
- Vanagaitė Gitana 2020. „Romantiškasis idealizmas ir tautiškumas – svarbūs Juozo Tumo-Vaižganto pasaulėžiūros sandai“, *Colloquia*, 44, 86–105.
- Žaltauskaitė Vilma 2020. „Kunigo Juozo Tumo tarnystė XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje“, in: *Colloquia*, Nr. 44, p. 13–46.
- Watson Julia 2017. „The Spaces of Autobiographical Narrative“ (Watson 2007), in: *Life Writing in the Long Run: A Smith & Watson Autobiography Studies Reader*, Michigan Publishing, 2016. [žiūr. 2023 03 20] < <http://dx.doi.org/10.3998/mpub.9739969> >
- Archyviniai šaltiniai:
 „Iš kn. J. Tumo archyvo: Vaižgantas: Vaizdų rinkinys“, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1, b. D673, l. 130.
- Vaižganto Augštaičių vaizdeliai, Jono Rinkevičiaus leidinys, 1914, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1, b. D 594.